

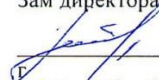
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Администрация Каа-Хемского района

МБОУ СОШ № 2 им. С.К. Тока, с. Сарыг-Сеп Каа-Хемского района Республики Тыва

СОГЛАСОВАНО
Зам директора по УВР

 Самчид-оол Х.С.
31.08.2023

УТВЕРЖАЮ
директор

Приказ № 1/23
от "01" "09" 2023

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по предмету «Родной язык»

для 7 - 9 классов

ФИО учителя-предметника составителя рабочей программы Минчит-оол Саяна Маскай-ооловна

Категория высшая

Монгуш Чойгана Леонидовна

Учебный год: 2023 - 2024

Сарыг-Сеп 2023

1. Тыва дылды 7-9 кластарга өөредиринге тайылбыр бижик.

7-9 класска тыва дылдын программазын тургузарда даянган нормативтиг документиери:

1. «Федеральный закон № 273-ФЗ от 29.12.2012 года «Об образовании в Российской Федерации»;
2. «Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования», приказ МО и Н РФ № 1897 от 17.12.2010 г;
3. Постановление Главного Государственного санитарного врача РФ «Об утверждении СанПин 2.4.2821-10» «Санитарно-эпидемиологические требования к условиям и организации обучения в ОУ» от 29.12.2010 №189.
4. Каа-Хем кожуунда Сарыг-Септиң С. К. Тока аттыг №2 Муниципал бюджеттиг ниити өөредилгениң ортумак ниити билиг школазының 2020-2021 өөредилге чылында школа директорунуң август 31 хүнүнде 2017 чылда бадылаан дужаалы №1- биле өөредилге планы;

Тыва дыл – Азия диптиң төвүнде чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрөөн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзажылга дылы болуп, ниитилелдиң аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төптөринде ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруурундан аңгыда, дараазында хүлээлгелерни база күүседип турар:

- тываларның салгалдарының аразында харылзажылганың база бир аргазы бооп;
- тываларның өгбелериниң чүс-чүс чылдарда аас чугаа дамчыштыр салгап ап келгени тыва улустуң байлак аас чогаалының хөй янзы жанрларының шыгжаттынып, кадагалаттынганы дыл болуп;
- амгы үеде нептереп турар массалыг чепсектерниң, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлери (жанрлары) байлаа-биле ажыглаттынып;
- сөс болгаш чечен чогаалдың чогааттынып, нептереп турарының бадыткалы болуп;
- өске эртемнерни шиңгээдиپ алырынга өзек болбушаан, уругларның бүгү талазы-биле сайзыралынга идиг болуп;
- эртемде чаа ажыдыышкыннарның дылы болбушаан;

- амыдыралдың аңгы-аңгы адырларындан бүгү информация, медээлерни дамчыдар болгаш чыырының кол аргазы болуп, тыва чонга бараан болуп чоруур.

Тыва дыл Тыва Республикада орус дыл-биле чергелештир күрүне дылы болуп турар. Төрээн тыва дылынга тода, шын база хостуг чугаалажып билири тыва кижиниң бүгү талалыг сайзыралынга, амыдырал-чуртталгазынга, ажыл-агыйынга, эртем-өөредилгезинге чедишкинниг болурунун магадылалын берип турар. Ынчангаш тыва уругларга орус дыл-биле чергелештир төрээн дылын билири чугула болганда, ону школа назыны четпээн (уруглар садтарынга) болгаш эге, ортумак база дээди өөредилге черлеринге бедик деңнелге сонуурганчыг кылдыр өөредири чугула. Национал школа тыва улустун аас чогаалын болгаш тыва чечен чогаалдың байлаан таварыштыр сөс кулавырын байыдып, төрээн дылынга арыг, чараш, хостуг, албадал чокка чугаалап билир кылдыр келир үениң салгалын өөредип чаңчыктырыр ужурлуг.

Кол школага (9-ку класска) төрээн (тыва) дылды өөредириниң сорулгалары:

- Иштики сагыш-сеткили аажок байлак, бедик мөзү-бүдүштүг база бот-медерели бедик, Россияга, оон иштинде төрээн Тывазынга, бодунун чуртунга бердинген, шынчы; төрээн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, хүндүлээр хамаатыны кижизидери;

- төрээн дылын культураның болуушкуну кылдыр медереп хүлээп ап, ону чугаа чорударының, амыдыралдың аңгы-аңгы адырларынга билиг, дуржулга чедип алырының болгаш ниитилелде тургустунган мораль-этиктиг негелделерин, дылдың эстетиктиг үнезин медереп билириниң кол аргазы кылдыр хүлээп алыры;

- тыва дылды хүн бүрүде амыдыралдың болгаш өөредилгениң ажыл-чорудулгазында ажыглаар аргаларның бирээзи кылдыр хүлээп алыры; кижилер аразында харылзаа тударының кол аргазы кылдыр ажыглаары, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын шингээди алырынга (ажыл-чорудулганың сорулгаларын тургузуп, оларны планнап, чугаага хамаарыштыр бот-хыналданы болгаш бот-эдилгени кылыр; чугула медээ бээр аргаларны ажыглаар; библиографтыг дилээшकिनнерни кылып билир, словарьлар, энциклопедиялардан болгаш өске-даа бижимел барымдаалардан, массалыг медээ чепсектеринден болгаш Интернет четкизинден тыва дылда херек медээлерни, сөзүглелдерни тып, ушта бижип, эде тургузуп билир дээш о.ө.) ужур-дузалыг чугула дыл болуп турарын билиндирери;

- дыл системазының тургузуун, ону ажыглаарының дүрүмнерин, чугааның аянын болгаш литературлуг тыва дылдың кол негелделерин шингээдири; дылдың болуушкуннарын танып билири, оларны сайгарып, деңнеп, дүүштүрүп, бөлүктөп, үнелеп билир арга дуржулгазын

сайзырадыры, аңаа даянып аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыры, чугаа чорударының хевирлерин билири, аңгы-аңгы байдалдарга дылды ажыглап шыдаары, чугаа этикединиң негелделерин шингээди алыры; бодунуң ажыглап турары (потенциалдыг) сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттыннып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери; чедип алган билиглерин, мергежил, чаңчылдарын өөредилге ажыл-чорудулгазынга болгаш хүн бүрүде амыдыралынга чугаа чорудуп тура, ажыглаар аргаларын улам байыдып сайзырадыр дээш о.ө

7-9 класстарга төрөөн (тыва) дылды өөредириниң сорулгалары:

- Иштики сагыш-сеткили аажок байлак, бедик мөзү-бүдүштүг база бот-медерели бедик, Россияга, оон иштинде төрөөн Тывазынга, бодунуң чуртунга бердинген, шынчы; төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, хүндүлээр хамаатыны кижизидери;
- төрөөн дылын культураның болуушкуну кылдыр медереп хүлээп ап, ону чугаа чорударының, амыдыралдың аңгы-аңгы адырларынга билиг, дуржулга чедип алырының болгаш ниитилелде тургустунган мораль-этиктиг негелделерин, дылдың эстетиктиг үнөзүн медереп билириниң кол аргазы кылдыр хүлээп алыры;
- тыва дылды хүн бүрүде амыдыралдың болгаш өөредилгениң ажыл-чорудулгазында ажыглаар аргаларның бирээзи кылдыр хүлээп алыры; кижилер аразында харылзаа тударының кол аргазы кылдыр ажыглаары, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын шингээди алырынга (ажыл-чорудулганың сорулгаларын тургузуп, оларны планнап, чугаага хамаарыштыр бот-хыналданы болгаш бот-эдилгени кылыр; чугула медээ бээр аргаларны ажыглаар; библиографтыг дилээшкиннерни кылып билир, словарьлар, энциклопедиялардан болгаш өске-даа бижимел барымдаалардан, массалыг медээ чепсектеринден болгаш Интернет четкизинден тыва дылда херек медээлерни, сөзүглелдерни тып, ушта бижип, эде тургузуп билир дээш о.ө.) уjur-дузалыг чугула дыл болуп турарын билиндирери;
- дыл системазының тургузуун, ону ажыглаарының дүрүмнерин, чугааның аянын болгаш литературлуг тыва дылдың кол негелделерин шингээдири; дылдың болуушкуннарын танып билири, оларны сайгарып, деңнеп, дүүштүрүп, бөлүктөп, үнелеп билир арга-дуржулгазын сайзырадыры, аңаа даянып аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыры, чугаа чорударының хевирлерин билири, аңгы-аңгы байдалдарга дылды ажыглап шыдаары, чугаа этикединиң негелделерин шингээди алыры; бодунуң ажыглап турары (потенциалдыг) сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттыннып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери; чедип алган

билиглери, мергежил, чаңчылдарын өөрөдилге ажыл-чорудулгазынга болгаш хүн бүрүде амыдыралынга чугаа чорудуп тура, ажыглаар аргаларын улам байыдып сайзырадыры дээш о.ө.

«Тыва дыл» курузунун өөрөдилге планында туружу.

2023-2024 өөрөдилге чылында 7-9 класстарга тыва дылды өөрөдиринге өөрөдилге планында неделяда 2 шак бердинген болгаш 34 өөрөдилге неделясында 68 шакта программаны долузу-биле өөрөткөн турар ужурлуг

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРӨНГЕНИНИН ПРЕДМЕТТИГ ТҮҢНӨЛДӨРИ

Предметтиг түңнөлдери

Оске кижинин чугаазын дорт болгаш доора чугаа-биле дамчыдар. Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектерин шын салыр. Цитата, диалог, оларга бижик демдектери. Монолог. ЧПН домактарнын кезектеринин харылзаазын тодарадыр, сайгарылгазын кылыр. ЧН домактарнын кол болгаш тайылбыр кезектерин тып, оларнын холбаазын шын тодарадып шыдаар. Тайылбыр домактарнын янзыларын бот-бодундан ылгап, шын тодарадып билир. 7-8 класстарга ооренген бижик демдектерин созуглелдерден тывар болгаш бадыткаарн. Тускайлаан кежигуннерлиг домактарга, нарын домактарга бижик демдектерин шын салыр. 5-7 класстарга ооренген шын бижилге дурумнерин шингээди алып, оларнын бижилгезин тайылбырлап билир. Орфографиядан. 5-7 класстарга өөрөнгөн орфограммаларлыг сөстөрни шын бижиир болгаш тайылбырлап билир. тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединин дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;
- сөстүн янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтук), сөс каттыжышкынының болгаш домактын синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунун болгаш кол демдектеринин аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунун болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;
- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижинин чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;
- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири. 1) Төрөөн (тыва) дылынга чугаа чорудулгазының (чугааның) бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас дыңнадыгда медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээни ылгап шыдаары);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру, чүгүртү азы улуг-каралап номчууру, таныжып номчууру, шинчилел-сайгарылгалыг номчууру) таарыштыр ажыглап билири;

- тыва дылда аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш, дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле азы ылавылап дыңнаары) ажыглап билири;

- тыва дыл кырында информация (медээ) ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- тодаргай (бердинген) темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири; литературлуг тыва дылдың шын адалгазының, лексиказы болгаш грамматиказының кол нормаларын сагыыры.

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылыр дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түннелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- төрөөн дылынга дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалынын ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодаанышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орар кижизин чугаа чорударынче кыйгылары, сонуургалын оттулары (диалог-побуждение), өске киж-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) болгаш оларны холуй ажыглап билири;

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыыры;

- тыва чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржиш шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң хүн бүрүде чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, өскертп, делгередип билири;

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттың утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) “Тыва дыл” эртеминде алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын амыдыралга хүн бүрүде ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарыга ажыглап шыдаары;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажилды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажил-агыйжы чугаа үезинде тыва болгаш ниити чугаа культуразының негелделерин сагыыры.

7 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажилдар (хыналда ажил, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 9 шак.

Теория болгаш практика – 53 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу. 2001ч.

2. «Тыва дыл. 7 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. (парлалгада) ООО Издателсвьто «Офсет» (электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шак тар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл – Тыва Республиканың күрүне дылы. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы	3	Тыва Республикада күрүне дылдарының, оларның хүлээлгелериниң дугайында чугаага киржир. «Тыва дыл – күрүне дылы» деп темага материалдарны чыгаш, презентацияны белеткээш, ону камгалап чугаалаар. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш оон чоннуң культуразы-биле холбаалыының дугайында кыска дыңнадыгны кылыр.
	6 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар: Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Морфология
	Чогаадыг	1	
Морфология	Кылыг сөстөриниң уткалыг бөлүктери.	9	Кылыг сөзүнүң дугайында билиглерин ханыладыр.

	Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүнүн тургустунары болгаш оларның шын бижилгези. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери. Кылыг сөзүнүн залогтары. Болдуруушкун залогу. Болчуушкун залогу Эгидииншкун залогу. Качыгдаашкун залогу Кылыг сөзүнүн видтери. Тодаргай эвес вид. Доозулган вид. Дагыннаан вид. Болбастаар вид. Ритмиктиг вид. Дүрген вид		Кылыг сөстөрүнүн уткалыг бөлүктөрүн аңгылаар. Бөдүүн, нарын, составтыг кылыг сөстөрүн шын тодарадыр. Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүнүн тургустунарын тайылбырлаар. Болбас хевирде кылыг сөзүн шын бижиир, оларга ударениени сагыыр. Кылыг сөзүнүн эге хевирин билир. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлеринин (залогтар, видтернин) кожумактарын таныыр.
	Катаптаашкун	1	Алган билиглерин катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Причастие (катаптаар). Эрткен үениң причастиези. Келир үениң причастиези, болгалак үениң причастиези. Причастиелиг бөлүглел, ооң домакка тодарадылга, байдал болуру. Причастиелернин морфологтук сайгарылгазы.	4	Причастиелернин грамматиктиг утказын, морфологтук демдектерин, синтаксистиг ужур-дузазын тодарадыр. Эрткен болгаш келир үениң причастиелерин ылгаар. Болгалак үениң причастиезин ылгаар, сөзүглелден тывар, чугаага ажыглаар. Причастиелерни чүвөлөрнин демдээн көргүзерде, ажыглаары. Причастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларның домакка тодарадылга азы байдал болуп чоруурун тодарадыр. Причастиелер болгаш причастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтук сайгарылганы кылыр.
	Чогаадыг	1	
	Деепричастие (катаптаар). Деепричастие – кылыг сөзүнүн өскерилбес тускай хевири. Деепричастиелернин грамматиктиг утказы, морфологтук демдектери, синтаксистиг	5	Деепричастиелернин грамматиктиг утказын, морфологтук демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар. Тыва дылдың деепричастиелерин аңгылаар: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиелер. Деепричастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларга бижик демдектерин

хүлээлгелери. Тыва дылдың деепричастиелери. Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру. Морфологтуг сайгарылга. Словарьлык диктант		сагыыр болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар. Деепричастиелерни составтыг кылыг сөзүнүн кезээ кылдыр ажыглаар, ооң бодунуң (деепричастиениң) домакка кандыг кезигүн болурун тодарадыр. Деепричастиелерни болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерни домакка ажыглаар. Деепричастиелер болгаш деепричастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.
Хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Катаптаар: Кылыг сөзүнүн наклонениелери. Болуушкун наклонениези, ооң үелери. Болуушкун наклонениезинин эрткен үеги. Болуушкун наклонениезинин амгы үеги. Болуушкун наклонениезинин келир үеги. Дужаал наклонениези. Даар наклонениези. Чөпшээрел наклонениези. Кызыгаарлаар наклонениези. Кылыг сөзүнүн морфологтуг сайгарылгазы.	8	Кылыг сөзүнүн наклонениезин тодарадыр, ооң хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар. Болуушкун наклонениезинин үелери аңгылаар: эрткен үелер (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе). Кылыг сөзүнүн синтаксистиг хүлээлгелерин тайылбырлаар. Кылыг сөзүнүн морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Чугаага кылыг сөзүнүн болуушкун наклонениезинин үелерин шын ажыглаар. Наклонениениң хевирлерин таблица, схемаларга көргүзөр. Кылыг сөзүнүн хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар. Кылыг сөзүнүн наклонениелеринин, болбас хевиринин, немелде утка илердир хевирлеринин кожумактарын шын бижири.
Кылыг сөзүңге катаптаашкын	1	
Хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Катаптаар: Наречиелерниң чогаадылгазы болгаш оларны шын бижири. Наречиелерниң уткалыг бөлүктери, оларның синтаксистиг хүлээлгелери. Үениң наречиези.	6	Наречиең грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр. Наречиелерниң бөлүктөрүн аңгылаар: үениң, туруштуң, сорулганың, ылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң. Наречиелерни (удурланышкак болгаш чоок уткалыг) аас болгаш

	Туруштуң наречиези. Сорулганың, чылдагаанның наречиелери . Кылдыныг аргазының наречиези. Хемчегниң наречиези. Наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазы. Катаптаашкын.		бижимел чугаага ажыглаар. Наречиелерниң тургустунар аргаларын билир, оларның шын бижилгезин сагыыр. Наречиелер кирген домактарны сайгарар, сөзүглелдерни номчуур. Наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	
	Өттүнүг сөстөр – тускай чугаа кезээ, ниити утказы. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктери (үн, ыт-дааш, шимчээшкин, хевир өттүнер сөстөр, миннишкин илередир сөстөр), оларның тургустунары. Составтыг кылыг сөстери тургузарынга ужур-дузазы база синтаксистиг хүлээлгези. Өттүнүг сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазы.	2	Өттүнүг сөстөрүн танып тывар, оларның ниити утказын тайылбырлаар. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн таныыр: ыт-дааш, үн өттүнер сөстөр, хевир-дүрзү өттүнер сөстөр, миннишкин илередир сөстөр. Составтыг кылыг сөстөрүн тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар; оларның дузазы-биле составтыг кылыг сөстөрүн тургузар. Кылыг сөзүнүң составынга турда, синтаксистиг хүлээлгезин сайгарар. Өттүнүг сөстөрүнүн морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Өттүнүг сөстери кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш шын бижилгезин, утказын сайгарар.
	Дузалал чугаа кезектери. Эвилел – дузалал чугаа кезээ. Эвилелдерниң утказы болгаш оларның домак тургузарынга ужур-дузазы. Чагырыштырбас эвилелдер: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырар эвилелдер.	3	Дузалал чугаа кезектерин аңгылаар: эдеринчилер, эвилелдер, артынчылар. Оларның бөлүктөрүн ылгаар, каяа ажыглаарын билир. Эвилелдерни танып тывар, оларның грамматиктиг хүлээлгелерин сайгарар. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аңгылаар. Чагырыштырбас эвилелдерниң утказының аайы-биле бөлүктөрүн ылгаар: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар.

	Синоним эвилелдер. Эвилелдерниң морфологтут сайгарылгазы.		Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эвилелдерниң бөлүктөрүн бодунуң тургусканы кластер дузазы-биле көргүзөр. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чоок уткалыг эвилелдерни шын ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эвилелдер кирген домактарны тургузар.
	Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның грамматиктиг хүлээлгелери. -биле деп эдеринчини шын бижири. дег, ышкаш деп эдеринчилерни бөлүглелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтут сайгарылгазы.	3	Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээлгелерин тодарадыр. биле деп сөстү эдеринчи болгаш эвилел кылдыр ажыглаар, шын бижири. дег, ышкаш деп эдеринчилерниң дузазы-биле деңнелгелиг бөлүглелдерни тургузар, бижик демдектерин сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны чугаага ажыглаар. Доора падежтерниң уткаларын дузалал аттар-биле илередири, янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээр болгаш оларны дузалал ат деп бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтут сайгарылгазын кылыр.
	Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бижири. Артынчыларның морфологтут сайгарылгазы.	2	Артынчыларны танып тывар. Артынчыларны утка аайы-биле бөлүктээр: айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдирериниң азы ылгаарының, даап бодаарының. Оларны шын бижири болгаш чугаага ажыглаар. Чоок уткалыг артынчыларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Артынчыларның морфологтут сайгарылгазын кылыр. Артынчыларның бөлүктөриниң аайы-биле схеманы тургузар. Схемага үндезилеп артынчыларның бөлүктөрүн тайылбырлаар.
	Аян сөстери, ооң бөлүктери. Аян сөстери бар домакка бижик демдектери болгаш ударение. Аян сөстериң морфологтут сайгарылгазы.	2	Чугаада болгаш сөзүглелдерде аян сөстөрүн танып тывар. Кижиниң өөрээнин, магадаанын болгаш муңгараанын, кортканын дээн ышкаш кижиниң сагыш-сеткилиниң өске-даа байдалдарын илереткен аян сөстөрүн аңгылаар. Аян сөстериң дузазы-биле бодунуң сагыш-сеткилин шын илередир. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин болгаш ударениени сагыыр. Тыва литературлуг дылдың пунктуастыг нормаларын сагывышаан, сөзүглелди номчуур болгаш сайгарар.

	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Монолог. Чурумал. Угаап боданышкын. Тоожушкун. Диалогтуң хевирлери: кандыг-бир кылдыныгже хаара тудар чугаа, медээ билип алыр азы дамчыдар чугаа, бодалдар солчур чугаа.	6	Монологтуң хевирлериниң дугайында чугаага киржир. Бердинген темага монологту хевир аайы-биле тус-тузунда тургузар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Диалогтуң янзыларының аайы-биле сөзүглелдерни тургузар (кайы-бир чугаа кезээн колдады ажыглап, өөрөнгөн кайы-бир темага дүүштүр дээш о.ө.)
	Чыл төнчүзүндө түннел катаптаашкын Морфология. Кылыг сөзү. Наречие. Өтгүнүг сөстөр. Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери	3	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	

8 класс – 68 шак

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 12 шак.

Теория болгаш практика – 48 шак.

Ажыглаар өөредилге ному: 6-7 кл

1. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу.2001ч.

2. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.

3. «Тыва дыл. 8 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. ООО Издательство «Офсет» (электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шактар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл, дыл дугайында ниити	Бүгү делегейниң төрээн дылдар хүнүнүң дугайында.	3	Тыва литературлуг дылдың болгаш оон чоннун амыдыралынга ужур-дузазының дугайында чугаага киржир.

билиглер	Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.		«Бүгү делегейниң төрээн дылдар хүнү» деп темага презентация белеткээр. Тыва дыл хүнүнүн дугайында чугаага киржир, ук байырлалга тураскааткан хана-солунну үндүрер. Демнежип ажылдаар: Тыва дылдың, ооң улустуң аас чогаалынга болгаш тыва чечен чогаалга ужур-дузазының дугайында диалогту тургузар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: дыл дугайында үлегер домактар тывар. «Төрээн дылывысты кадагалаалыңар!» деп кыйгырыг хевиринге сөзүглел тургузар. Ону классчылары-биле сайгарып чугаалажыр.
	7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	4	7 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар: Кылыг сөзү Наречие. Өттүнүг сөстер. Дузалал чугаа кезектери.. Сөзүглел
	Чогаадыг	1	Чогаадыкчы ажыл: «Төрээн дыл чүге херегил?» деп угаап боданыышкынның сөзүглел тургузар.
Синтаксис болгаш пунктуация	Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Сөс каттыжыышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.	6	Сөс каттыжыышкынын нарын болгаш составтыг сөстерден ылгаап билир. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргаларын аңгылаар: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Өзек болгаш чагырткан сөстүн аразында холбаазын тодарадыр. Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле каттышкан сөстерниң уткалыг харылзааларын ылгаар. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Өөрөдилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: аңгы-аңгы холбааларлыг сөс каттыжыышкыннарын тургузар. Демнежип ажылдаар: бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннарын ылгаар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Катаптаашкын	1	Алган билиглерин катаптаар.

	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Бөдүүн домак. Домактың чугула кежигүннери.	1	Ийи чугула кежигүннүг домактарны танып тывар. Домакка чугаа кезектериниң туружун сактып алыр. Демнежип ажылдаар: Кол сөс биле сөглекчини танып тывар, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Сөглекчиниң хевирлерин аңгылаар болгаш оларны домакка ажыглаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрни таныыр. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрнүң дузазы-биле кижиниң дыңнап турары болуушкунга хамаарылгазын (бүзүрээнин, бадыткаанын, чигзингенин, даап бодаанын) илередир. Демнежип ажылдаар: Делгеренгей эвес бөдүүн домактарны сөзүглелден тывар. «Домактың чугула кежигүннери» деп төлөвилелден тургузар. Домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери. Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери. Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	3	Домактың ийиги черге кежигүннериниң дугайында чугаага киржир. Сөзүглелде домактардан делгеренгей домактарны танып тывар. Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылап тывар онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир: (дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын), оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин сайгарар. Демнежип ажылдаар: Делгеренгей домактарны танып тывар; делгеренгей эвес домакты ийиги черге кежигүннери-биле делгередир. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Делгеренгей домактарны тургузар; төрөөн дылынга бодалын шын, харылзаалыг болгаш

		чиге илередир. Домакты тургузуп тура, ында сөстөрнүн туружун сагыыр. Өөредилге номунда материалдарының ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелернүн онаалгаларын күүседир. Бот ажылдаар: Байдалдарны бөлүктээр, оларны таблицага чижектери-биле көгүзер. Ийиги черге кежигүннеринге онаалгаларлыг карточкаларны кылыр. Делгеренгей домактын синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
Хыналда ажыл	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Чаңгыс составтыг (чугула кежигүннүг) домактар. Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери. Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары. Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузасы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы	4	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар дугайында чугаага киржир. Демнежип ажылдаар: Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның хевирлерин аңгылаар: сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар кирип турар сөзүглелдер тургузар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның сайгарылгазын кылыр, чечен чогаалдан оларның чижектерин тывар. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Сюжеттиг чурук-биле ажылдаар. Уткалыг, дес-дараалашкак домактардан тургустунган сөзүглелди чогаадыр. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ажыглап тургаш, «Мээң өрээлим» деп темага чогаадыг-чурумалды бижиир. Орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларны сагыыр. Словарьлыг диктаныны бижиир.
Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн темаларын катаптаар.
Чогаадыг	1	
Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар.	6	Мергежилгелерни күүседир. Схема ёзугаар бердинген

	Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери. Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары. Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түннекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчыттынары.		домактарны сайгарар. Демнежип ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннерниң кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттынган домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннерниң түннекчи сөстөрүн тывар болгаш бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны аңгылаар, бижик демдектерин сагыыр. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчыттынарын тайылбырлаар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.
	Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн темаларын катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Адалга дугайында билиг. Делгереңгей болгаш делгереңгей эвес адалгалар. Адалганың интонациязы: домактың мурнунга, ортузунга болгаш соонга. Адалгаларны тускайлаары.	3	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Адалгалыг домактарны тургузар. Демнежип ажылдаар: Адалгалыг домактарга интонацияны өөренип көөр; сөзүглелде адалгалыг домактарны сактып чугаалаар, удур-дедир хынажыр. Домакта адалгаларны тускайлаар онаалгалыг мергежилгелерни күүседир.
	Кирилде сөстөр. Кирилде домактар. Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарга интонацияның ужур-дузазы.	4	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарны чогаадыр, оларны сөзүглел тургузарынга ажыглаар.
	Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн темаларын катаптаар.

	Хыналда ажыл	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Нарынчылтыг домактар дугайында билиг. Домактың делгеренгей кижигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчылтынары. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчылтынары. Чогаадыг Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннер-биле домактың нарынчылтынары. Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннерлиг домактарга бижик демдектери. Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннер-биле домактың нарынчылтынары. Домактың адалгалар-биле нарынчылтынары. Домактың киирилде сөстөр болгаш киирилде домактар-биле нарынчылтынары, оларга бижик	12	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Демнежип ажылдаар: Домактың нарынчылтынарга аргазын тодарадыр. «Нарынчылтыг домактарның бөдүүн домактан ылгалы» деп темага дыңнадыг белеткээр. Демнежип ажылдаар: Нарынчылтыг домактарны танып тывар, оларны чогаадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдер-биле нарынчылтыг домактарны танып тывар, оларны чогаадыр. Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле , делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар-биле, киирилде сөстөр, киирилде домактар-биле нарынчылтыг домактарны сайгарар онаалгалыг мергежилгелерни күүседир. Нарынчылтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Эдэртигни бижир. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Улустуң хөмөйжизинин дугайында сөзүглелди номчуур. Ооң дугайында чугаага киржир. Ук сөзүглелге нарынчылтыг домактарны немеп бижир, эде тургузар. Нарынчылтыг домактарны чечен чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Нарынчылтыг домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр.

	демдектери. Нарынчиттыңан домактарның сөзүглел тургузарыңа уjur-дузасы. Нарынчиттыңан домактарның синтаксистиг сайгарылгазы. Нарынчиттыңан домактарга катаптаашкын		
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданыышкын Монолог-тоожуушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири Диалог	5	Монологтуң хевирлериниң дугайында чугааны чорудар. Башкызы-биле улуг эвес эртем-шинчилел ажылын чорудар, оон дугайында дыңнадыгны белеткээш, улус мурнунга чугаалаар. Демнежип ажылдаар: Диалогту тургузар, өске өөреникчилерниң тургусканы диалогтуң шынарын үнелеп, бодунуң бодалын илередир.
	Чогаадыг	1	
	Чыл төнчүзүнде түңнел катаптаашкын Сөс каттыжыышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчиттыңан бөдүүн домактар	3	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68шак	

9 класс – 68 шак

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 10 шак.

Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.
2. «Тыва дыл. 9 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек, 2018ч.
3. «Тыва дыл. 8 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. ООО Издательство «Офсет» (электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Ша кта р сан ы	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
	8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	8 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар.
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы. Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктөрнүң орхон-енисей бижиктериниң дугайында. Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл. Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери. Тыва дылдың шинчилекчилери.	10	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Коллективтиг чугаа: «Тыва дылдың чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы» деп темага чугаага киржир. Карта болгаш көргүзүг материалдарын ажыглап тургаш, «Түрк чоннарның бижиктери» деп темага дыңнадыгны белеткээр. Петроглифтер болгаш иероглифтерниң чижектери-биле таныжар. Тываның хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажылдарны сонуургаар. Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуруктар дугайында презентацияларны кылыр. Түрктөрнүң орхон-енисей бижиктериниң дугайында чугаага киржир. Оларның чуруктары-биле таныжар. «Тыва дылдың шинчилекчилери» деп темага презентацияны кылыр, көргүзүг материалдарын белеткээр, демнежиپ азы бөлүккө ооң сайгарылгазын кылыр. Тыва литературлуг дылдың тургустунганының, ооң ужур-

	Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа) Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар). Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр.(Этнокультурлуг сөс курлавыры)		дузазының дугайында чугааны чорудар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: «Тыва бижиктин төөгүзү» деп темага көргүзүг материалдарын тывар, таблица азы схеманы ону тайылбырлаарыңга канчаар ажыглап болурун боданыр. «Амгы тыва дылдың ажыглалы» деп темага төгөрүк столдун ажылын чорудар. «Мээң төрөөн тыва дылым» деп төлөвилел тургузар. Тест айтырылгларга харыылаар.
	Хыналда чогаадыг	1	Алган билиглериң бадыйткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери болгаш бижик демдектери. Доора чугаа. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарыңга ужур-дузазы.	4	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларның дугайында чугаага киржир. Дорт болгаш доора чугааны база домакта авторнуң сөстери ылгаар, бижик демдектерин сагыыр. Демнежип ажылдаар: Мергежилгелерни күүседир. Дорт чугааны авторнуң сөстөрүндө аялга дузазы-биле ылгалдыр чугаалаар. Дорт чугаалыг домактарның схемазын тургузар база схема ёзугаар чогаадыр. Өске кижиниң чугаазын дорт чугаа-биле, доора чугаа-биле дамчыдар. Дорт чугааны дораа чугаа кылдыр өскертир. Демнежип ажылдаар: Кайы-бир темага цитаталарны ажыглаары-биле тывар, бижик демдектерин сагыыр. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарыңга ужур-дузазын тайылбырлаар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазыңга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.
	Катаптаашкын	1	
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыйткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Синтаксис болгаш пунктуация	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы. Нарын домактарның бөлүктөрү: чагырышпаан, чагырышкан.	2	Грамматиканың бир кезээ синтаксис дугайында билиглериң ханыладыр. Сөс каттыжышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг

	Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны-биле каттыжары. Нарын домактың кезектериниң эвилелдер азы эвилелзиг сөстөр-биле каттыжары.		харылзааларны (деңнежилге, чагыржылга) тодарадыр. Нарын домак иштинде бөдүүн домактарның аразында синтаксистиг харылзааларны илередир аргалар-биле таныжар: кожумактар, эвилелдер, эвилел (зиг) сөстөр, эдеринчилер, артынчылар, дузалал аттар, үн аяны.
	Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары. Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	5	Чагырышпаан нарын домактың каттыжар аргаларын тодарадыр: эвилелдер дузазы-биле (каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар); үн аяны; нарын домактың кезектериниң уткалыг харылзааларын билер. Чагырышпаан нарын домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чагырышпаан нарын домактарны чугаага ажыглаар, үн аянын сагыыр. Схема ёзугаар домактарның сайгарылгазын кылыр. Демнежип ажылдаар: Бөдүүн домактардан чагырышпаан нарын домакты тургузар. Чечен чогаалдан чагырышпаан нарын домактарны тывар. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. «Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар» деп дыңнадыгны белеткээр. Нарын домактар кирген диктаныны бижиир. «Төөгү болгаш культураның тураскаалдары-биле таныжылга» деп төлевилел тургузар. Делгеренгей планны тургузар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	«Тураскаалдар чүнү чугаалап турарыл?» деп угаап боданыышкынныг чогаадыгны бижиир.

	Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактың туружу. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери. Тодарадылганың тайылбыр домаа. Даар байдалдың тайылбыр домаа. Чөрүлдээниң тайылбыр домаа. Сорулганың тайылбыр домаа. Чылдагаанның тайылбыр домаа. Деңнелгениң тайылбыр домаа. Туруштуң тайылбыр домаа. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	12	Чагырышкан нарын домак дугайында чугаага киржир. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домакты ылгаар онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир. Өөредилге ному-биле ажылдаар. Демнежип ажылдаар: Бердинген схема ёзугаар домактарны сайгарар. Чагырышкан нарын домактың кол болгаш чагырткан домактарының аразында уткалыг харылзаазын тодарадыр. Кол болгаш чагырткан домактарының кызыгаарын айтыр, кол домактан айтырыгны шын салыр. Чагырткан болгаш кол домактың аразында холбажыр аргаларын танып билир: кожумактар, эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстөр, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, артынчылар, үн аяны. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын таныыр: үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектери. Чагырышкан нарын домакты аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Сөзүглелди тыва литературлуг дылдың пунктуастыг, грамматиктиг нормаларын сайгарары-биле номчуур болгаш сайгарар. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы ажыл: Надя Рушеваның дугайында авазының чугаазындан үзүндүнү сактып чугаалаар. Ук сөзүглелди нарын болгаш нарынчылтыг домактар-биле делгемчидер.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.

	Нарын синтаксистиг конструкциялар дугайында билиг. Оларның кезектеринин аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери. Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы.	2	Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Нарын синтаксистиг конструкцияларны танып тывар, оларның кезектеринин аразында харылзааларны (дес-дараалаан, чаңгыс аймак эвес, чаңгыс аймак болгаш холушкак) ылгаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салганын тайылбырлаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазын кылыр. Бот ажылдаар: Нарын синтаксистиг конструкцияларны угаап боданыышкынга (монологка) ажыглаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	
Сөзүглел	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери. Сөзүглелдин темазы, кол бодалы. Сөзүглелдин уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг. Домактарның (лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдин (микротемалар) кезектеринин аразында каттыжар аргалары. Сөзүглелдин тургузуу. Сөзүглелдин планы. Тезис. Сөзүглелди допчулай бижири (конспект). Аннотация. Чогаадыг. Тест	5	Сөзүглел дугайында билиин ханыладыр. Демнежип ажылдаар: Сөзүглелдин кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлырын, утка талазы-биле чаңгыс аай болурун, кезектеринин аразында харылзаалыын) тодарадыр. Бот ажылдаар: Сөзүглелде чугула (дүлгүүр) сөстөрни тывар, сөзүглелдин кол бодалын болгаш темазын тодарадыр. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин ылгаар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Домактарның болгаш сөзүглелдин кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тодарадыр. Абзацты чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү болур деп билип алыр. Сөзүглелдин тургузуун тодарадыр. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин (план, тезис, конспект (допчулай бижири), аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглел тургузарының негелделерин сагып, аңгы-аңгы хевирлерниң сөзүглелдерин тургузар. Сөзүглелди кандыг сорулга-биле, кымга хамаарыштыр бижээнинин болгаш ооң темазының, кол бодалының аайы-биле дылдың аргаларын шилип ажыглаар. Сөзүглелдин дылының онзагайын сайгарар.

Стилистика	Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар. Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стильдери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия). Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...). Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...). Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары. Чечен чогаал стили, ооң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары. Синонимика – стилистиканың кол өзээ. Лексиканың стиль синонимнери. Грамматиканың стиль синонимнери. Словарьлыг диктант	8	Бот ажылдаар: Сөзүглелди тема, кол бодал, тургузуунуң аайы-биле кайы стильге хамааржырын сайгарар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелди фонетиктиг, лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг курлавырының аайы-биле сайгарар. Сөзүглелге сөстү доора болгаш көжүргөн уткаларында кылдыр, контекстиг синонимнерни болгаш антонимнерни, окказионализмнерни (авторнуң бодунуң чогааткан сөстөрүн) ажыглаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелдин кайы стильге хамааржырын тодарадыр. Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар: тезис, үненел, илеткел, чагаа, хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме; солунга статья, интервью, орук демдеглелдери. Функционалдыг стильдерни азы дылдың хүлээлгелеринин хевирлерин аңгылаар: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактарны тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Ном стилиниң янзыларын аңгылаар (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Ном стилиниң кол жанрларын ылгаар: эртем (үненел, аннотация, илеткел, эртем статьязы, рецензия), публицистика (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...), албан-херек (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...). Чугаа стилин тодарадыр, ооң-биле холбашкан чугаа культуразын сагыыр. Чугаа стилиниң хевирлерин (кандыг-бир чүве чугаалажыры, кандыг-бир айтырыгга хамаарыштыр маргыжары, чугаалаары, кижилерниң амы-хууда чагаалары) ылгаар болгаш оларның онзагайларын тодарадыр. Чечен чогаал дылының онзагайларын тодарадып тайылбырлаар. Тыва литературлуг дылдың кол функционалдыг стильдерин (ном стили, чугаа стили) шингээдир.
-------------------	---	----------	--

			Тыва дылдың словарьларын тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдири болгаш сөс курлавырын байыдары-биле ажыглаар. Бодунуң шын эвес чугаалаан чүвезин эде тургузар.
	Практиктиг ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар, онаалгаларны күүседир.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын). Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар. Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар. Сөзүглел-биле ажылдың хевирлери. Өөредилге ному, дыл словарьлары, немелде литература-биле ажылдаар аргалар.	4	Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар. Эш-өөрүнүң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле чүве чугаалаар; кандыг-бир маргылдаалыг айтырыгны шиитпирлээринге киржир. Бодалдарын, сагыш-сеткилин илередиринде, сөс курлавырын чөптүг ажыглаар. Кандыг-бир айтырыгга хамаарышкан дискуссияга киржир. Дискуссия үезинде бодалдарын хостуг, шын илередир. Факт-барымдааларны сайгарар, бодалын бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Бодунуң кижилер-биле харылзажып билириниң деңгээлин сайгарар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Сүмелээни тема ёзугууар монолог, диалогтарны тургузар. Номчаан азы дыңнаан сөзүглелин долузу-биле, кызыра азы херек кезектерин чугаалап дамчыдар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Тыва дылдың кол-кол нормаларының даңзызын таблицага көргүзер. Демнежип ажылдаар: дыл словарьлары болгаш немелде литератураны канчаар ажыглаарын өөренип көөр. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдири болгаш сөс курлавырын байыдары-биле тыва дылдың словарьларын ажыглаар. Бот ажылдаар: Бодунуң чугаазын экижидер, эдер.

	Хыналда ажыл	1	
	Катаптаашкын Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар. Нарын домак. Сөзүглел.	4	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	